

НАЗВИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНОЮ ОБРЯДОВІСТЮ, В ДІАЛЕКТНИХ СЛОВНИКАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті здійснено лексико-семантичний, словотвірний та ареалогічний аналіз лексики поховально-поминального обряду на матеріалі діалектних словників південно-західного наріччя української мови. Авторка розглядає назви поховально-поминальних обрядодій та місця їх проведення, учасників поховального обряду, ритуальних предметів, що супроводжують етапи поховального обряду, обрядових страв і напоїв тощо.

Ключові слова: обрядоназва, семантика, поховально-поминальна обрядовість, обрядодія, ритуал.

Поховальна обрядовість завжди викликає живий інтерес науковців з огляду на її особливе місце в народній свідомості і психології. Спроби різнопланового аналізу слов'янського поховального обряду та окремих його елементів подано в працях О. Котляревського, О. Афанасьєва, О. Потєбні, З. Кузєлі, В. Гнатюка, Д. Анучина, Д. Зеленіна, П. Богатирьова, Н. Велецької, О. Сєдакової, М. Толстого, С. Толстої та ін. Етнолінгвістичний аналіз поховально-поминального обрядового комплексу Полісся здійснила українська дослідниця В. Конобродська. Інформацію про поховальний обряд у контексті сімейних обрядів на діалектному українському матеріалі подано в наукових працях М. Бігуська, Ю. Руснак, В. Дроботенко, О. Жвавої. Етнологічне дослідження поховального обряду українців провели Р. Гузій, Г. Захарченко, В. Сушко, Л. Костюк, С. Пахолок та ін. Проте комплексного лінгвістичного аналізу поховально-поминальної обрядовості українців поки що немає.

Об'єктом нашого дослідження є лексична система південно-західного наріччя української мови, репрезентована в діалектних словниках.

Джерельною базою послужили назви поховально-поминальної обрядовості, вилучені шляхом суцільного відбору з 8 словників (див. список назв джерел та літератури), які репрезентують більшість говорів південно-західного наріччя: гуцульський, бойківський, буковинський, наддністрянський, лемківський і закарпатський. Усі обстежені нами словники є диференційними, тобто подають мовні явища, відмінні від літературних, чим і пояснюються можливі лакуни в описах багатьох обрядоназв.

Мета дослідження – структурно-семантичний, словотвірний та ареалогічний аналіз назв, пов'язаних із поховально-поминальною обрядовістю.

Поховальний обряд у діалектних словниках південно-західного українського наріччя, на відміну, наприклад, від весільного, представлений незнач-

ною кількістю назв, які відносимо до таких лексико-семантичних груп: 1) назви процесів, станів, почуттів тощо, пов'язаних зі смертю; 2) назви поховально-поминальних обрядодій і місця їх проведення; 3) назви учасників обряду; 4) назви ритуальних предметів; 5) назви обрядових страв і напоїв.

1) Назви процесів, станів, почуттів тощо, пов'язаних зі смертю

Семему 'помирати (померти)' репрезентують однослівні номени з праслов'янськими коренями -*мер-* (-*мир-*), -*час-*, -*кон-*, -*поч-*, а також пропозиitivi: бойк. *відумєрєти* [Он., I: 124], *ўмирáти*, *вмерáти*, *умирáти* [т.с., II: 317], *ч'асувáти*, *часовáти* [т.с., II: 363]; гуц. *конч'итис'и* [П., Г.: 53], *д'ушу віддáти* [т.с.: 53]; наддністр. *вмерєти* [Шило: 75]; закарп. *кон'чатис'а*, *конч'итис'а* [Саб.: 149], *спочивáти*, *споч'ити* [т.с.: 340], *зжму'рити очі* [т.с.: 96], *прут'а'гнути'ногы* [т.с.: 294].

Семема 'смерть' представлена назвами: бойк. *смир'т* [Он., II: 232]; *чорна годіна* [т.с., II: 375]; лемк. *смерт* [Пир.: 284]. Назви *смир'т*, *смерт* праслов'янського походження [ЕСУМ, V: 319].

Діалектні словники фіксують низку пов'язаних зі смертю лексем, більшість із яких є обрядовими: бойк. *відумєрєти* 'залишити щось після смерті без заповіту і призначення', *відумєричина* 'речі особистого користування покійника', 'маєток, нікому покійником не залишений', 'маєток без спадкоємця, який звичайно переходить у власність найближчого сусіда за влаштування покійникові похорону', 'маєток бездітного покійника, що згідно із звичаєм переходить у власність найближчих родичів', 'спадкова частина, спадщина взагалі' [Он., I: 124], *зумєричина*, *зомєричина* [т.с., I: 322], *помєричина* [т.с., II: 110], *умєричина* [т.с., II: 317], *зумирáти* 'заповідати', 'залишити в спадщину' [т.с., I: 321]; гуц. *відумєрти* 'не залишити нікому спадщини', *відумєричина* 'майнова спадщина після померлого', 'спадщина, з якої ніхто не користує' [ПГ: 38], *відумєричина* 'успадкована власність' [П., Г.: 24]; бук. *відумєрти*, *відомєрти* 'залишити в спадщину після смерті', заст. *відумєричина*, *ві-*

домєрщина 'масток, майно, що залишається у спадщину після смерті господаря' [СБГ: 55], *побі́р* 'вимирання' [т.с.: 444]; закарп. *удмі'рати*, *удд'мерти* 'залишити у спадок кому-небудь після своєї смерті' [Саб.: 369], *прусві'тити* 'своєю смертю звільнити кого-небудь від клопотів, обов'язків і под' [т.с.: 293]. Див. заст. *відумєрщина* 'майнова спадщина після померлих' [СУМ, I: 653].

Відповідно до християнських норм українського поховально-поминального етикету про померлих заведено говорити тільки хороше. Тому закарпатці, згадуючи покійника, вживають традиційний вираз: «Най' буде прои'чений(а), пруй'чун» або «Прои'чений(а), пруй'чун бы був (была)» [Саб.: 296], бойки ж про антипатичну людину, яка померла страшною смертю або тяжко занедужала, кажуть: «Бог на нїм цудо показав» [Он., II: 358].

Стан суму за померлим передають загально-вживані дієслова: бойк. *банувати*, *банувати*, *банитувати* 'тужити' [Он., I: 43]; гуц. *банувати* т.с. [ГГ: 21], що пов'язані з угор. *bán* «шкодувати, каятись», *bánat* «сум, туга» [ЕСУМ, I: 135].

2) Назви поховально-поминальних обрядодій і місця їх проведення

Як відомо, в Україні повідомлення про смерть передавали за допомогою певних звукових сигналів і візуальних знаків. На думку Р. Гузія, «особливо багатою на різні способи траурного інформування є звичаєвість гуцулів, у яких ще на початку ХХ ст. побутували такі самобутні явища, як розпалювання вогнища біля дому померлого, вивішування на вікні хати перемітки, трембітання. Звичай повідомляти трембітою про смерть, який і досі зберігся в гуцулів, зафіксовано також у деяких селах бойківсько-лемківського пограниччя» [Гз.: 8–9]. Однак В. Сушко, спираючись на матеріали етнографічної експедиції 2012 р. на Гуцульщину, зауважила, що нині найбільше запрошують трембітарів у Верховинському районі, а «трембітою найчастіше повідомляють і супроводжують сам похорон, а не факт смерті» [Суш.: 93]. Зараз на всій українській території звістку про смерть сповіщає церковний дзвін, що на Буковині має назву *подзві́нс* [СБГ: 437] – префіксально-суфіксальний дериват від *дзві́н*. Див. заст. *подзві́н* 'похоронний дзвін' [СУМ, VI: 740].

Процес приготування покійного до поховання відтворюють загально-вживані дієслова з праслов'янським коренем *-ряд-* (*-рядж-*) [ЕСУМ, V: 153], які набули обрядової семантики: бойк. *нар'адіти* 'одягнути та покласти в труну' [Он., I: 476]; гуц. *нарьїджувати* 'обмивати та одягати померлого' [Негріч: 121]. Див. літ. *наряджати*¹, *нарядити* 'одягати кого-небудь (перев. у святковий, гарний одяг)', *рядити* 'гарно, пишно вбирати, причепурювати кого-, що-небудь' [СУМ, V: 180; VIII: 923].

Обряд нічного пильнування біля померлого має давню традицію і в говорах південно-західного

наріччя вирізняється значною кількістю репрезентантів, утворених переважно на базі праслов'янських основ: бойк. *с'вітїти* 'сидіти при покійнику та брати участь у ритуальній грі при ньому' [Он., II: 272], заст. *вис'вічуван'є*, *с'вітїлки*, *с'вітїчки*, *свічїн'а*, *ос'вічуван'є* 'оберігання покійника ритуальними іграми' [Он., I: 110; II: 29, 272]; гуц. *посїжїні*, *привїде (привїте)*, *привїдіні*, *привїлі* 'сидіння при небіжчикові вночі' [ГГ: 155]; лемк. *коты* 'вечір біля покійного' [Пир.: 147]. Див. також гуц. *коти* 'т.с.' [Куз.: 178]. Слід зауважити, що номени з коренем *-світ-* у говорах південно-західного наріччя поліфункціональні й можуть означати різні поховально-поминальні обрядодії. Пор. ще закарп. *свічення* 'гра-забава при померлому' [Дзен., II: 142]. Оскільки під час нічного пильнування біля покійного читають Псалтир, то цю обрядодію так і називають: бойк. *савтіря* [Он., II: 200]; закарп. *сав'тыр'а* [Саб.: 325].

Однією з найхарактерніших особливостей похоронної звичаєвості українців є тривале збереження в ній такого давнього обрядового явища, як ігри біля покійника, які, крім карпатського регіону, побутували також на Покутті, Підгір'ї, в окремих районах Буковини й Закарпаття та частково на Поділлі. Різні форми обрядових веселощів і їхні рудименти зберігалися в похоронній звичаєвості багатьох народів Європи (у хорватів, болгар, чорногорців, сербів, словенців, молдаван, румунів, німців та ін.) ще в кінці ХІХ – початку ХХ ст. В українців протягом ХХ ст. цей звичай поступово занепадає. Під впливом культурно-освітнього поступу та активних заходів духовенства у деяких селах Гуцульщини, Північної Лемківщини, Центральної й Західної Бойківщини він зник уже на початку – у першій третині ХХ ст., в інших – під час Другої світової війни або ж у 50-70-х рр. В окремих селах Верховинського, Косівського, Путильського, Рахівського, Великоберезнянського, Міжгірського, Сколівського районів його залишки (окремі ігри та жарти, гра в карти) зберігалися ще до 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. [Гз.: 12].

Тому надзвичайно цінною є фіксація у словниках південно-західного наріччя, переважно як уже застарілих, таких назв похоронних ігор: бойк. *лубок* [Он., I: 418], *умєрлий* [т.с., II: 317]; *шїшїак*, *ш'ш'єк* 'рід ритуальної гри при покійнику: одного із учасників кладуть на соломі обличчям до землі, а інші б'ють його, поки битий не відгадає, хто його ударив' [т.с., II: 383], заст. звич. *лопаткі бїут*, заст. звич. *цигїни куйїт* [т.с., I: 417; II: 352], *шїпки шїтти* 'т.с.' [т.с., II: 382]; гуц. заст. *опровїд* [ГГ: 140], заст. *грушка* [т.с.: 49]; бук. заст. *дупак* [СБГ: 105], бук. заст. *лубок*² [т.с.: 266], *фїнта* [т.с.: 580]. М. Негріч подає лексему *дупак* зі значенням 'великодня парубоцька гра' [Негріч: 66], хоча вона вживалася на Гуцульщині й на означення похоронної гри, про що дізнаємося зі статті М. Зеленчука, який, окрім ігор *лижк'и*, *проці*, *печи гусака*, *висїти*, *вінч'ин'ї*, *перстєнь ховати*, *ви-*

бір князя (короля), описав і паска (дупака) [Зел.: 243–244]. Назва лубок, очевидно, пов'язана з луб «внутрішня частина кори; виріб з неї», оскільки одним з елементів ритуальної гри біля покійника є биття чимсь, що могло вироблятися з лубу [ЕСУМ, III: 297]; *грушка* – похідне від *груша*; назва зумовлена грушоподібною формою лопатки, вживаної в цій грі [ЕСУМ, I: 607]; *дупак* (пор. польськ. *dupa* «зад», укр. діал. *ду́па* «сідниця», оскільки під час гри б'ють по сідниці), *фанта* – запозичення з польської мови [ЕСУМ, II: 146; VI: 72].

Семему 'здійснювати обряд поховання померлого' репрезентують загальноживані дієслова (з праслов'янськими коренями), які набули обрядової семантики: бойк. *ховат'и*, *ховати в службі* 'хоронити з богослужінням' [Он., II: 342]; гуц. *погребстї* «поховати» [ГГ: 152]; закарп. *погрїбати*, *п'ратати* [Саб.: 239, 296]. Див. літ. *ховати*¹, *хоронїти* т.с. [СУМ, XI: 100, 128]. Крім того, гуц. *впровадити* має загальнообрядове значення 'здійснити обряд, дійство, ритуал (про весілля, свято, похорон)' [Негрич: 44].

Процес ховання померлого і сам похорон має назви, мотивовані переважно вищенаведеними дієсловами: бойк. *погрїп* [Он., II: 92], *похобок*, *похорон*' [т.с., II: 128]; гуц. *опровід* [ГГ: 140], *погрїп* [П., Г.: 145]; бук. *погрїб* [СБГ: 436]; закарп. *пугрїбан'е*, *п'ратан'е* [Саб.: 239, 296]. Див. літ. *похорон* 'т.с.' [СУМ, VII: 457]. Лексема *погрїп* пов'язана з дієсловом *погрїбати* (з псл. *greti* < *grebti, *grēbati* [ЕСУМ, I: 590]), хоча, можливо, закріпилася під впливом польської мови (пор. пол. *pożreć* «похорон»).

Архаїчна загальнокультурна обрядова традиція оплакувати померлих має глибинні психофізіологічні, морально-етичні й світоглядні основи [Гз.: 11] і в наддністр. гов. називається *зівїт* [Шило: 119]. Назва утворена нульсуфіксальним способом від дієслова *заводїти* 'голосити' з наступним оглушенням кінцевого дзвінкого приголосного.

Прощання покійника з родичами, друзями, сусідами та ін., виголошене священиком на похороні, репрезентують назви, мотивовані відповідним дієсловом *прощатися*: бойк. *прощіча* [Он., II: 157]; закарп. *п'рощі* [Саб.: 296]. Цікаво, що в гуцулів вираз *просїти прощі* означає 'просити у батьків благословення на шлюб' [Негрич: 146].

Для називання обрядодії, під час якої священик перехрещує могилу з опущеною до неї труною і кидає в чотири кути перші грудки землі, використовуються спільнокореневі загальноживані дієслова, що набули обрядової семантики: гуц. *запечтати грїб* [ГГ: 77], *запечтувати* [П., Г.: 63]; закарп. *печетловати*, *запечетловати* [Саб.: 229, 105]. Пор. літ. *запечтувати*, *запечтати* [СУМ, III: 251].

Після поховання відбувається поминальний обід, що має назви: бойк. *обїтн'е* [Он., II: 7], заст. *вис'вічуван'е* [т.с., I: 110], *с'вітилки*, *с'вітички*,

свічїн'а [т.с., II: 29, 272], *комашия* [т.с., I: 370]; гуц. *комашия*, *посвітїни* [ГГ: 100]; бук. *помана* [СБГ: 443], *парастас* 'поминальний обід, на який може прийти будь-хто' [т.с.: 385]; лемк. *упомїнки* [Пир.: 313]; закарп. *ко'маши'а* [Саб.: 148]. Щоправда, як засвідчують сучасні етнографічні дослідження [Кост. 2012: 378], в окремих місцевостях Галичини (Золочівському, Бродівському р-нах Львівської обл.) поминального обїду в день похорону вже немає. Номен *комаши'а* – змінене запозичення з угорської мови; уг. *komaság* «куманья», похідне від *kota* «кум», запозиченого зі слов'янських мов, що на українському ґрунті зазнало втрати кінцевого *ág* і часткової адаптації до українського словотвору (додавання суфіксального *-н-я*) [ЕСУМ, II: 532].

У буковинських говірках зафіксовано назву *стобок*, що, окрім свічки, ще означає 'частину доби (вечір і ніч) після погребіння покійника' [СБГ: 525].

Траур, тобто різні форми вираження смутку з приводу смерті людини, є пракультурним обрядовим явищем, походження якого пов'язане з ритуалізацією афективних проявів горя, а також із архаїчними уявленнями про обрядову доцільність та морально-етичне значення актів привселюдного розпачу [Гз.: 10]. Назву цього ритуалу фіксує тільки буковинський словник: бук. *жалоба*¹ 'некролог, траурне повідомлення', 'траур', 'траурна нашивка на одязі', 'чорний одяг на знак трауру' [СБГ: 109]. Лексема утворена суфіксальним способом від *жаль* (< псл. *žalb*). Див. надсян. і літ. *жалоба* 'т.с.' [Хом.: 73; СУМ II: 505].

Післяпохоронні поминки, якими розпочинається річний цикл обрядів, пов'язаних із ушануванням пам'яті померлих, мають такі різновиди: 1) 'поминки на 9-й день після смерті': гуц. *тижнівка* [П., Г.: 191]; закарп. *дивїдїтина*, *тыжн'овина* [Саб.: 61, 351]. Назви *тижнівка*, *тыжн'овина* – універби на базі словосполучення *ты(и)жн'ова савты(и)р'а*, а *дивїдїтина* – суфіксальний відчислівниковий дериват. Див. заст. *дев'ятїни* 'т.с.' [СУМ, II: 229]; 2) 'поминки на сороковий день після смерті': гуц. *сороковїни* [ГГ: 175]; закарп. *сороковїна* [Саб.: 338] – суфіксальні відчислівникові утворення. Див. літ. *сороковїни* 'т.с.' [СУМ, IX: 464]; 3) 'поминки в рік після смерті': закарп. *годовїна* [Саб.: 338], утворене шляхом універбації від словосполучення *годовá савты́ра*.

Як відомо, існують поминальні календарні дні осінньо-зимового та весняно-літнього циклу, визначені церквою. Традиційною для християн є субота перед М'ясопусною неділею, друга, третя і четверта субота Великого посту та субота перед Зеленими святами, яку називають: бойк. *задушина субота* т.с. [Он., I: 269]; гуц. *задушина субота*, *дїдївна субота*, *дїдова субота*, *памнетна субота* 'поминальна субота' [ГГ: 60, 74]. Атрибутивний компонент *задушний* – префіксально-суфіксальний дериват від *душа*, а всі інші – суфіксальні відімен-

никові утворення. Назви *dídivná* та *díдова* варті окремої уваги, оскільки мотивовані лексею *dídi*, яка виявляє певну генетичну спільність із лексико-семантичним варіантом 'предки' і використовується для номінації поминальних днів у поліських говірках [Конобр.: 248–249, 255]. Див. ще *суботи дідивні* [Гн.: 286].

Тісний зв'язок поховально-поминальної обрядовості з церковними традиціями підтверджують, зокрема, ще й такі назви: 1) *парастас*: бук. *парастас* 'похоронна церковна відправа' [СБГ: 385]; закарп. *парастас* 'заупокійна молитва, відправа' [Саб.: 217]. Часто цю назву вживають і на означення продуктів, які приносять за упокій душі померлого (див. нижче); 2) закарп. *споминок* 'частина церковної служби, у якій згадують померлих' [Саб.: 340] – суфіксальне утворення від *споминати*; 3) бойк. *пробіж'ки* 'винос хліба до церкви в задушні дні' [Он., II: 150] – деминутивне утворення від *пробаги* (див. нижче).

Кладовище та його різновиди репрезентує низка номенів: бойк. *теметів, цвинтар* 'кладовище, цвинтар' [Он., II: 283, 350]; гуц. *теметів, цвинтар* [ГГ: 205], *цвінтарь* 'т.с.' [Негріч: 180]; закарп. *теметув* 'т.с.' [Саб.: 350]; лемк. *цвинтариско* 'велике старе кладовище' [Пир.: 335] (< *цвинтар* + *-иско*), *кіркут* 'єврейський цвинтар' [т.с.: 137], що є, напевно, полонізмом (пор. польськ. *kir* «траур», *kat* «кут», тобто «траурне місце»). *Теметів, теметув* – запозичення з угорської мови; уг. *temető* «кладовище» [ЕСУМ, V: 542]; *цвинтар* і под. – з польського *mentarz*, куди ввійшло як латинізм [Фасм., IV: 293]. Назва *цвінтар* вживається і в надсянських говірках [Хом.: 73].

Могилу, насип землі над гробом покійника називають: бойк. *гріб* [Он., I: 193], *могіла* [т.с., I: 448], *яма* [т.с., II: 402], *пóгрin* [т.с., II: 92]; гуц. *гріб, гроб* [ГГ: 49]; закарп. *груб(п)* [Саб.: 53]. Лексеми *могила, гріб* є нормативними і мають праслов'янське походження: *могыла* ← псл. *mogyla* «купа», очевидно, пов'язане з **mogti* «могти», первісно «тягти (отже, стягнене в купу)» [ЕСУМ, III: 493]; *гріб* ← псл. *greti* < **grebti* [Фасм., I: 459; ЕСУМ, I: 589–590]. Лексема *яма* виникла внаслідок переосмислення загальноживаного *яма*, що походить із псл. **jata* [Фасм., IV: 555]. Гробницю, споруду, в якій ховають померлих, лемки називають *гробовец* [Пир.: 62] (< *грі(о)б* + *-овец*).

3) Назви учасників обряду

Семему 'померла людина, мрець, покійник' представляють переважно іменникові, прикметникові та дієприкметникові номени з коренями *-мер-* (*-мр-*, *-мир-*), *-душ-* та ін.: бойк. *мерлєць* [Он., I: 437], *нибошчик, небошчик* [т.с., I: 487], *умérлий* [т.с., II: 317]; гуц. *мертвєц, мрець, умрєць* [П., Г.: 100, 101, 201], *задушний* [ГГ: 74]; бук. *умирєць, умирлєць, умирєць, умрєць* [СБГ: 567]; наддністр. *вмérлєць, вмérлий* [Шило: 75]; лемк. *мертвєць* [Пир.: 173]; закарп. *ме^нрт'виць* [Саб.: 171],

у(в)мерлий, у(в)мел:ый чулу'вік [т.с.: 379], *(и,і)сп'очилый* 'який тільки що помер' [т.с.: 340]. За свідченням Л. Хомчак, у надсянських говорах померлу людину називають *мерлєць, вмérлий(й), помérший, вмер, гмérлий, гмерлєць, неб'шчик, неб'шчиць'и(а)* [Хом.: 73]. Назви *нибошчик, небошчик* запозичені з польської мови, де виникли як суфіксальні утворення від псл. прикметника *niebogi* «померлий, покійний» (первісно «який уже не має своєї частки на цьому світі») [ЕСУМ, IV: 57], *вмерлий* – субстантиват, а решта – відприкметникові та віддієслівні суфіксальні деривати. Див літ. *небіжчик, небіжчиця* [СУМ, V: 248], *мрець* [т.с., IV: 815], *умérлий (вмérлий)* [т.с., IV: 679], *мертвєць* [т.с., IV: 679] 'т.с.'

Для номінації гробаря, людини, що копає могилу померлому, у південно-західних говорах використовуються переважно відіменникові деривати з суфіксами *-ар* (*-ар*), *-ач*, *-ник*: бойк. *гробар'* [Он., I: 194], *погребар'* [т.с., II: 92]; гуц. *ямар'* [П., Г.: 234]; лемк. *гробар* [Пир.: 62]; бук. *погрібач²* [СБГ: 437], наддністр. *гробар, погрібник* [Шило: 97, 210]. Див літ. *гробар* [СУМ, II: 172], *гробоконач* [т.с., II: 173] 'т.с.'

Учасника похоронної процесії гуцули називають *погребєнник, погрібавник* [ГГ: 152]. На Буковині ж *парастасник* і *парастасниця* – це учасники похоронної процесії та поминального обіду, а *поменік* – поминальник [СБГ: 385, 444]. Усі назви є суфіксальними дериватами від *пóгріб, парастас* і *помана* (див. вище).

4) Назви ритуальних предметів

Домовина, спеціально зроблена скриня, у якій ховають покійника, має в південно-західних говорах кілька назв із запозиченими та праслов'янськими основами: гуц. *трўнва* [ГГ: 189], наддністр. *трўмбло, трўмно, трўнва, трўнво, труно* [Шило: 257], запозичені з польської мови [Фасм., IV: 109; ЕСУМ, V: 656]; гуц. *копершів* [ГГ: 100], *копишів* [П., Г.: 83], запозичені з угорської мови (пор. *koporsó* 'т.с. '); бойк. *деревіще* [Он., I: 208], гуц. *деревіще (деревіше)* [ГГ: 64], бук. *деревіще, диривіще, диривіци* [СБГ: 90], наддністр. *деревіско, деревіще* [Шило: 106], закарп. *деревіще* [Саб.: 62]; гуц., бук. *дубовіна* [ГГ: 57; СБГ: 104]. Див. літ. *труна* [СУМ, X: 298], *домовіна* [т.с., II: 364] 'т.с.'. Крім того, М. Онишкевич зафіксував деминутив *трўнча* 'мала труна' [Он., II: 304] і фразему *біла хїжа* 'труна' [т.с., II: 339]. За свідченням Л. Хомчак, у надсянських говорах також побутують подібні назви: *трўна, трўмна, трўно, трўмно, домовіна* [Хом.: 73].

Саван, полотно, яким накривають покійника, має назви: бойк. *натрунник, натрумник* [Он., I: 479] – префіксально-суфіксальне утворення від *труна (трумна)*; закарп. *фат'ул* [Саб.: 398], запозичене з угорської мови (пор. угор. *fátyol* «покривало») [ЕСУМ, VI: 80].

Ноші для перенесення мерців називають: бойк. *máři, máry* [Он., I: 430], *ширїглі* [т.с., II: 382]; наддністр. *máři* [Шило: 169]. Див. літ. *máři* т.с. [СУМ, IV: 627]. Науковці по-різному тлумачать походження назви *máři*: або як запозичення з німецької через посередництво польської і чеської мов, або як праслов'янське утворення від *mor-* «мерти» [ЕСУМ, III: 393]. На Бойківщині цю лексему вживають і як компонент фраземи *вз'или би т'ї на máři* з лайливим побажанням смерті [Он., I: 430]. Номен *ширїглі*, який у бойків ще має значення «вішалка для кухонного посуду», а в закарпатців – «ноші» [ОП] або «задня частина воза чи велосипеда у вигляді клітки для вантажу (багажу)» [Саб.: 420], запозичено з угорської мови.

Гуцули використовують у церкві під час похоронного обряду замість дзвонів (від Страсної п'ятниці до Великодня, поки не винесуть із церкви Плащаниці) тріскачку, дерев'яний прилад, який називають *клéпало* [Негрич: 93]. Назву утворено від дієслова *клатати* «калатати, часто й сильно бити, стукати по чому-небудь» за допомогою суфікса *-л-*. Пор. літ. *калатáло*, рідковживане *клатáло* «дерев'яний прилад, яким стукає нічний вартовий або який прив'язують на шию тваринам» [СУМ, IV: 75].

П. Пиртей зафіксував у лемків вузьколокальну назву *цїха* «малий хрестик, який вносять до хаги, коли просять на похорон» [Пир.: 335], запозичену з польської мови (< польське *cecha* «ознака, прикмета, риса; тавро, марка» [ЕСУМ, VI: 261]). Див. *цїха* т.с. [Верх.: 480]. Однак зараз уже не запрошують на похорон, а тільки на поминки.

Лексема *стóчок*, про яку йшлося вище, у буковинців диференційоє кілька видів свічки: «скручена кільцем саморобна свічка (воскова), що відповідає за довжиною росту покійника»; «свічка на грудях покійника»; «свічка, яку ставлять біля спеціального горщика з ситою, до якого нібито має прилетіти душа покійника у першу ніч після похорону» [СБГ: 525]. Назва запозичена з польськ. *stoczek* «тонка свічка, згорнута в клубок або спіральню» [ЕСУМ, V: 430].

Надгробок чи надгробний камінь бойки називають *фігура* [Он., II: 330]. Назва запозичена через польську з латинської мови [Фасм., IV: 193].

5) Назви обрядових страв і напоїв

У багатьох словниках південно-західного українського наріччя подано назви обрядових страв і напоїв, серед яких переважають різні види хліба: бойк. *прóбаги* «малі хлібці, печені для жебраків у поминальні дні» [Он., II: 150], утворене внаслідок злиття виразу *про богъ* або ж скальковане з польської мови [ЕСУМ, IV: 589]; гуц. *кóливо* «посвячена в церкві страва, яка під час похорону має стояти біля мерця (варена пшениця чи нарізаний дрібними шматками білий хліб, заправлений медом або цукром; вживають на поминках перед іншими стравами)» [ГГ: 99; Негрич: 96], запозичене з гре-

цької мови через церковнослов'янську [Фасм., II: 291; ЕСУМ, II: 511], *легкодúшники* (утворено складно-суфіксальним способом < *легк-а душ-а + -ник*), *подáвники* «хлібці, які дають за упокій душі» (префіксально-суфіксальний дериват від *давати*) [ГГ: 110] (у Верховинському районі *подáвники* роздають на кладовищі відразу після поховання [Суш.: 95]), *колáч* «плетений калач із діркою посередині, який випікають на весілля, на поминки та на Спаса» [Негрич: 96] праслов'янського походження [Фасм., II: 285], *перестáс* «зерно пшениці чи кукурудзи, а також курячі яйця, рідше яблука або горіхи, які у мисці, зав'язаній хустиною, несуть на Службу Божу за померлого в день похорону та на обід у сороковий день та річницю смерті» [т.с.: 131]; бук. *парастáс* «поминальна кутя, калачі, перепічки, які готують для церковної відправи і поминального обіду» [СБГ: 385] запозичене з церковнослов'янської мови [ЕСУМ, IV: 292], заст. *ситá* «вода з цукром, яку за старим народним віруванням залишають на вечерю для душі покійника» [СБГ: 488], очевидно, праслов'янського походження (< псл. *syť* «ситий» [ЕСУМ, V: 244]); лемк. *кїтя* «хліб, призначений на церковний парастас» [Пир.: 138], можливо, пов'язане з *кутя*, яке запозичене з грецької мови [ЕСУМ, II: 451, 163]. Дослідники констатують побутування поминальної страви *кóливо* майже на всій території України, а також у російській і білоруській мовах [Конобр.: 221].

Отже, обрядові назви в діалектних словниках південно-західного українського наріччя представлені передусім лексемами, одні з яких належить винятково до обрядової сфери й подаються з ремарками *обр., звич., етн.* і т. ін. (*обїтн'е, свїчїн'а, помáна, ко'машн'а, коты, клéпало, подáвники* та ін.), а інші набувають обрядової семантики в контексті й фіксуються без відповідних ремарок (*мерть, банувати, труна, цвинтар* та ін.). Ремарки, проте, не можуть виступати єдиним критерієм під час кваліфікації тієї чи іншої лексеми як обрядової, оскільки інколи їх відображено не зовсім послідовно.

Щодо походження абсолютна більшість обрядових назв утворилася суфіксальним чи префіксально-суфіксальним способом на базі праслов'янських основ (*умéрщина, свїчїн'а, жалóба, деревїще, дубовїна, домовина, клéпало, колáч* та ін.), тільки незначна частина лексем (переважно назв ритуальних предметів) запозичена: *трунá, цїха, кїркут, стóчок* (із польської), *ширїглі, фáт'ул, копершїв, теметїв* (з угорської), *кóливо, парастáс (перестáс), фігура* (з інших мов).

Ареалогічний аналіз засвідчив наявність говіркових паралелей у складі поховально-поминальної лексики південно-західного наріччя. Це стосується переважно таких ЛСГ: 1) назв учасників обряду: *вмéрли(й), у(в)мерльїй, гмéрлий, у(в)мел:ьїй, неб'ї(о,у)шчик, неб'ї(о,у)шчиц'ї(а)* (усі гов.), *мерлéц', мерлéц*, (бойк., надсян.), *мертвéц,*

мертвец, ме"рт'виц' (гуц., лемк., закарп.), *вмерлец, умирлец* (наддністр., бук); *гробар', гробар* (бойк., закарп., наддністр., лемк.); 2) назв обрядових предметів: *труна́* (*трумна, трумно, трунва, трунво* і т.ін.) (усі гов.), *деревіще* (бойк., гуц., бук., наддністр., закарп.); 3) назв поховально-поминальних обрядодій та місця їх проведення: *па(е)ра(е)стас* (усі гов.), *кома́шня* (бойк., гуц., закарп.), *теметів* (*темету́в*) (бойк., гуц., закарп.), *цвінтар, цвонтар', цвінтар', цынтар'* (бойк., гуц., надсян., закарп.). Вузькокальними є номени *сто́чок* (бук.), *ці́ха, кіркут, кітя* (лемк.), *пробаги* (бойк.), *'фат'ул* (закарп.) тощо. Однак такий висновок неповний у зв'язку з диференційним характером слівників і можливими пропусками діалектних слів у них.

Словники південно-західного наріччя репрезентують, окрім лексичних, кілька пропозитивних номенів поховально-поминальної обрядовості, що становлять собою переважно іменникові та дієслівні двокомпонентні сполуки: *д'ушу відда́ти, за-жму́рити 'очі, прут'а́гнути 'ногы* 'померти', *чо́рна годі́на* 'смерть', *яму бра́ти* 'копати могилу', *бі́ла хі́жа* 'труна', *заду́ина субо́та, ді́дівна субо́та, ді́дова субо́та, памне́тна субо́та* 'поминальна субота' тощо.

Наш аналіз підтверджує нерозривний зв'язок родинної обрядовості українців із релігійним життям. Єдність церковних канонів і поховально-поминального обряду реалізують мовні одиниці *парастас, савті(ы)ря, сто́минок, про́ца (і), сорокові́на, пробі́ж'ки, запеч'ітувати* (гриб) та ін.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Верх. – Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Верхратський // Збірник фільольогічної секції НТШ.– Львів, 1902. – Т. 5. – 430 с.
- ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Гн. – Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Т. XXXI–XXXII. – Львів, 1912. – С. 203–424.
- Гз. – Гузій Р. Б. Похоронні звичаї та обряди українців Карпат (XIX–XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук / Р. Б. Гузій. – Л., 2002. – 23 с.
- Дзен. – Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород, 1958 – 1993. – Ч. I – III.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982–2006. – Т.1–5.
- Зел. – Зеленчук М. Похоронні звичаї та обряди на Гуцульщині: ігри та забави при померлому / Михайло Зеленчук // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура. – Львів, 2003. – С. 241–247.
- Конобр. – Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди: Етнолінгвістичні студії / Валентина Конобродська. – Житомир, 2007. – Т. 1. – 356 с.
- Кост. 2012 – Костюк Л. Поховальна обрядовість галичан другої половини ХХ – початку ХХІ століття / Леся Костюк // Україна–Європа–Світ: міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль. – 2012. – Вип. 10. – С. 374–379.
- Кост. 2013 – Костюк Л. Поминальна обрядовість у Східній Галичині другої половини ХХ – початку ХХІ століття / Леся Костюк // Україна–Європа–Світ: міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль. – 2013. – Вип. 11. – С. 293–301.
- Куз. – Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українському похороннім обряді / З. Кузеля // ЗНТШ. – Т. СХХІ. – Львів, 1914. – С. 173–224.
- Негрич – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові / Негрич Микола. – Львів, 2008. – 224 с.
- Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1–2.
- Пир. – Пиртей П. С. Словник лемківської говірки: матеріали для словника / П. С. Пиртей. – Legnica-Wrocław, 2001. – 460 с.
- П., Г. – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок / Піпаш Юрій, Галас Борис. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- Саб. – Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Сабадош Іван. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
- СБГ – Словник буковинських говірок / Кол. авт., ред. Н. В. Гуйванюк, К. М. Лук'янюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- СУМ – Словник української мови / Редкол.: Білодід І.К. [голова] та ін. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.
- Суш. – Сушко В. Уявлення про смерть і поховальні звичаї гуцулів / Валентина Сушко // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 1. – С.91–97.
- Фасм. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Макс Фасмер – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.
- Хом. – Хомчак Л. Надсянсько-західнополіські лексичні паралелі на прикладі родинно-обрядової лексики / Леся Хомчак // Волинь–Житомирщина. – 2008. – № 18. – С. 65–74.

Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Шило Гаврило. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Olha Pyskach

The names connected with funeral-memorial ceremony in dialect dictionaries of southwestern dialect of the Ukrainian language

Summary. The article deals with lexical-semantic, word-formation and arealogue analysis of funeral-memorial ceremony based on the materials of dialect vocabularies of southwestern dialect of the Ukrainian language. The author touches upon names of funeral-memorial ceremonies and scene of actions, ritual things attending stages of funeral ritual, ritual food and drinks etc.

Key words: ritual name, semantics, funeral-memorial ceremony, ritual.

Одержано 25.05.2016 р.